

УДК 378.091.33: 94

Вівсяна Інна,
канд. іст. наук, доцент
ЦДПУ імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ДО ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

Стаття присвячена проблемі якісної підготовки студентів вищого педагогічного закладу до формування просторових умінь учнів під час викладання історії.

Ключові слова: компетентність, просторові уявлення, історична географія, картографічні знання

Vivsyana I.A. Preparation of history teachers for the formation of students' spatial competence

The article is devoted to the problem of high - quality preparation of students of a higher pedagogical institution for the formation of students' spatial skills during history teaching.

Key words: competence, spatial representations, historical geography, cartographic knowledge

Увага сучасного українського суспільства звернена на умови та проблеми здійснення ключової освітньої реформи – нової української школи. Головною метою реформи є створення школи, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті, тобто компетентності. Компетентнісний підхід до навчання став нагальною потребою та вимогою суспільства. Нова українська школа потребує учителя, який є компетентний у фаховій підготовці, а також у методичній. Для того, щоб навчати чомусь інших, потрібно самому це вміти. Істина стара, але вірна. Серед предметних історичних компетентностей важливе місце займають просторові уявлення та вміння, на формування яких вчителю слід приділити значну увагу.

Під просторовою компетентністю розуміємо знання, вміння, досвід й ціннісні орієнтації учнів, що на науковому рівні забезпечують розуміння простору як основи розвитку історичного процесу. Ядро просторової компетентності становлять вміння, які забезпечують орієнтацію учнів у історичному просторі, вміння читати історичну інформацію з історичної карти, вміння здійснювати аналіз та синтез просторово-історичних об'єктів та зв'язків в історичному просторі та вміння, що дозволяють учням осмислювати й розуміти роль і значення географічного фактору в розвитку історичного процесу.

Методиці роботи з картою на уроках історії присвячено багато досліджень. Уже в перших методичних рекомендаціях учителям історії Ф.І. Янковича де Мірієво (кінець XVIII ст.) містилися вказівки щодо використання історичних карт на уроках [11, с.42]. Вивченням проблеми формування просторових уявлень займалися радянські методисти Г. Годер, Ф. Коровкін, А. Стражев. Саме вони заклали методичні основи роботи з історичною картою. Розробку цього питання продовжили вже сучасні науковці. Зокрема, О. Пометун, В. Власов, О. Фідря у своїх працях розглянули шляхи формування просторових та картографічних умінь учнів.

На сучасному етапі розвитку методичної науки в Україні окремі аспекти формування просторової компетентності учнів на уроках історії досліджують К. Баханов, Д. Десятов, О. Желіба, Ю. Комаров, Т. Ладиченко, О. Летошко, Ю. Малієнко, П. Мороз, О. Мокрогуз, З. Мережко, В. Пономарьов, А. Фоменко та інші. Не зважаючи на велику кількість наукових праць і методичних розробок та рекомендацій, питанню підготовки майбутнього учителя до формування просторових компетентностей учнів приділено ще не достатньо уваги.

Метою статті є визначення основних проблем методичної та фахової підготовки учителя історії до формування в учнів нової української школи предметних просторових компетентностей та можливих шляхів усунення недоліків.

Абітурієнт, який обирає майбутню спеціальність, має враховувати ряд факторів. Перш за все – це внутрішня вмотивованість, тобто інтерес до навчального предмету (зокрема – до історії), а також види розумової діяльності, які йому імпонують та навички такої діяльності. Випускник школи, якому подобається історія як навчальний предмет, не завжди достатньо володіє історичними компетентностями. Просторова компетентність є однією із базових предметних компетентностей, які набуває учень у процесі навчання історії.

Уміння учнів орієнтуватися в історичному просторі передбачає оволодіння такими навичками: відбирати за назвою ті історичні карти, які здатні надати йому матеріал для виконання поставленого завдання; після відбору необхідної карти ознайомитися з її легендою, установлюючи, якими умовами зображеннями позначено на карті ту чи іншу історичну інформацію; визначати масштаб карти, тобто знати, скільки кілометрів на місцевості зображені в 1-му сантиметрі карти; визначати географічне положення історичного об'єкта тощо [2, с.82]. Серед основних проблем шкільної підготовки студенти-першокурсники відзначають відсутність карти на уроках історії (близько 20 %). Йдеться навіть не про тематичну історичну карту до окремої теми уроку, а про звичайну географічну (фізичну). У багатьох випускників школи не вироблена звичка працювати біля стінної карти, використовувати атласи та історичні карти у навчальних посібниках для отримання та аналізу

інформації, досить слабкі вміння роботи з контурною картою. У багатьох випадках ці проблеми пов'язані не з матеріальним забезпеченням шкіл, а з банальним небажанням учителя використовувати наочні картографічні засоби. Саме тому придбані за рекомендованим списком на початку навчального року атласи та контурні карти припадають пилом на полиці.

Із досвіду роботи на підготовчих курсах до складання ЗНО з історії України можна визначити основні прогалини у просторовій орієнтації та предметних вміннях випускників шкіл: відсутність розуміння сторін світу (зокрема, якщо йдеться про «південний захід» чи «північний схід»), визначення на карті України «Правобережжя» і «Лівобережжя», історико-географічних регіонів, етнографічних зон, напрямків і назв річок тощо. Підготовка до ЗНО включає роботу з картосхемами, що стосуються окремих періодів, явищ, подій. Зважаючи на специфіку навчального процесу, значний рівень спрощення та узагальнення матеріалу, для абітурієнтів підготовано робочий зошит, що містить більшість картосхем із програми ЗНО [4]. Окремі контурні карти і картосхеми передбачають виконання конкретних завдань, що, за відгуками слухачів курсів, сприяє запам'ятовуванню навчального матеріалу.

Важливу роль у формуванні просторових компетенцій історика відіграє навчальна дисципліна «Історична географія України», яку студенти вивчають на першому курсі. Історична географія за своєю сутністю має міждисциплінарний характер й охоплює широке коло питань, пов'язаних з історією та археологією України, фізичною, соціально-політичною, економічною, етнічною географією і розвитком культури. В основу курсу покладено історико-географічні проблеми історії України, пов'язані з різними епохами, з питаннями історії на карті світу. У курсі визначені важливі історико-географічні поняття, необхідні для розуміння історичного процесу. Програма розрахована на оволодіння певними теоретичними знаннями, методикою і практикою історико-географічних досліджень. Вона відображає події, пов'язані із значними політичними, економічними, демографічними, територіальними та іншими змінами в долі українських земель і творенні Української держави – незалежної і суверенної.

Історична географія має на меті дати можливість студенту краще орієнтуватись в історичному просторі за допомогою карт, які відображають стан суспільства на шляху його розвитку у взаємовпливі природи, людини і цивілізації. Курс закладає основи необхідного розуміння простору в житті суспільства, вміння користуватися і складати самому історичну карту з різних напрямів історичної діяльності: економіки, культури, політики тощо. Практична спрямованість навчальної дисципліни сприяє формуванню просторової компетентності студентів. Зокрема, стабільно позитивний результат отримується при виконанні ускладнених завдань на контурних картах. Наприклад, на одній контурній карті студенту пропонується позначити межі розселення киммерійців, скіфів, сарматів та праслов'янську етнічну нішу. При виконанні індивідуальних науково-дослідних завдань студенти не лише описують певну проблему, а й складають історичну карту за описом джерела або малюють стінну карту.

При вивченні історичної географії студенти відшліфовують складові просторової компетентності, а саме вміння дізнаватися та називати зображений на карті географічний простір; визначати послідовність і час відображених на карті подій; правильно читати й описувати словами відбиту на карті дійсність; передавати зміст карти графічними засобами; зіставляти позначені на карті явища; порівнювати розміри територій; знаходити на карті та називати включені в легенду знаки; знаходити зображену на невеликій карті територію на картах, що охоплюють більший простір; порівнювати відстані на карті з відомими відстанями; виділяти зміни в території, нові явища в господарстві; застосовувати карту при аналізі причин і наслідків подій; аналізувати соціально-економічний, політичний розвиток народів світу; зіставляти й систематизувати дані декількох історичних карт; зіставляти різномасштабні карти та плани; читати карти та картосхеми.

Формування просторової компетентності студентів-істориків продовжується та поглиблюється при вивченні більшості навчальних дисциплін освітньої програми. Багато колег-викладачів включають до переліку завдань складання картосхем та контурних карт, використання електронних карт і атласів, виконання окремих картографічних вправ.

О. Пометун узагальнила методику використання історичної карти в навчанні в певних правилах, які продовжують діяти і в вищій школі:

1. Жодного уроку історії без карти або інших картографічних засобів.
2. Використання карти є доцільним і необхідним на всіх етапах навчання: під час вивчення нової теми, у процесі закріплення та узагальнення вивченого, на етапі перевірки знань і вмінь школярів.
3. Паралельно з формуванням знань на основі карти слід організовувати навчання школярів прийомів навчальної роботи з різними типами картографічних посібників.
4. Наступність між картами забезпечується або співвіднесенням із загальною картою, або їх часовою характеристикою.
5. Робота з настінними і настільними картами за можливості має бути паралельною і скоординованою [8, с.180-181].

При вивченні предмету «Методика викладання історії» студенти оволодівають теоретичними знаннями з методики та навичками проведення заняття з історії, використовуючи сучасні технології навчання, навичками

роботи з історичними та методичними джерелами. За програмою навчального курсу передбачена тема «Формування предметних компетентностей учнів», у рамках якої вивчається питання просторової компетентності та формування картографічних вмінь і навичок учнів. Для докладного оволодіння навичками з теми пропонується методична література [1;3;5 - 11].

На лекції студенти з допомогою інтерактивної вправи «Мозковий штурм» формулюють основні визначення (просторова компетенція, історична карта, легенда карти, картосхема тощо), називають різні можливості використання карти на уроках історії, за набором дієслів (знайдіть, покажіть, опишіть, порівняйте, поясніть і т.і.) характеризують конкретні дії, які пропонуються для виконання учням. Викладач пояснює, як відбувається процес формування картографічних знань: *крок 1 (5 клас):* формування елементарних вмінь зчитувати історичну інформацію з карти; *крок 2 (6 клас):* 1) формування навичок «читання карти» з допомогою «легенди», показ окремих об'єктів, визначення географічного положення країни чи регіону, рельєфу місцевості; 2) виконання завдань в контурній карті; *крок 3 (7 клас):* 1) удосконалення навичок та вмінь роботи з картою; 2) формування вмінь за допомогою карти знаходити причини та наслідки історичних подій; *крок 4 (8 клас):* формування вмінь (з допомогою карти) виділяти інформацію, яка б допомогла розібратися у міжнародних відносинах, політичних інтересах тієї чи іншої країни; *крок 5 (9 клас):* удосконалення навичок та вмінь вільно читати карту, як одне із джерел інформації, встановлюючи характеристику історичних подій, явищ чи процесів; *крок 6 (10 клас):* формування навичок щодо аналізу інформації поданої на карті, використовуючи її як джерело знань про геополітичні інтереси країн у конкретний історичний період; *крок 7 (11 клас):* систематизація та удосконалення навичок та вмінь аналізу карти як джерела інформації про тенденції розвитку міжнародних відносин та місце України в них [6]. Розгляд питання зазвичай закінчується виконанням простої вправи-гри «Угадай за описом».

На семінарських заняттях майбутні вчителі історії мають змогу продемонструвати, як вони можуть використовувати карти в якості наочності (форма проведення заняття – науково-практична конференція), як вивчити історичне джерело з допомогою карти, запропонувати оригінальні методи під час «ярмарку методичних ідей» тощо. Крім того, під час лабораторного заняття студенти готують груповий проект «Використання електронних атласів для навчання історії». Вони складають тематичний комплекс творчих завдань для учнів окремого класу та демонструють, як можна використовувати електронні карти та атласи у навчанні історії. Також студенти дають письмові відповіді на питання: 1. Як би мені могла допомогти ця програма під час підготовки до уроку історії? 2. Які ще аналогічні програми я хотів (ла) б опанувати?

Контроль та визначення рівня підготовки студентів до виконання професійних обов'язків здійснюється під час іспиту з методики, проходження виробничої педагогічної практики та державної атестації. На прикладі конкретного уроку майбутні вчителі демонструють різні методи, прийоми і засоби формування просторової компетентності учнів.

Отже, можна стверджувати, що формування предметних просторових уявлень та компетенцій учнів залежить від належної фахової та методичної підготовки вчителя. Виявлені проблеми, прогалини у знаннях та вміннях випускників школи можуть бути вирішені та ліквідовані за умови систематичної роботи з історичною картою. На сьогоднішній день для вчителів доступна значна кількість методичної літератури, де даються конкретні рекомендації по виробленню навичок роботи з картою, використанню інтерактивних вправ, зразки тестових завдань із картосхемами тощо. Майбутній вчитель має бути вмотивований до систематичної роботи по формуванню просторових компетентностей. Одним із напрямів покращення підготовки студентів може бути використання варіативної складової освітньої програми для включення спецкурсів та спецсеминарів по формуванню компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В. С. Методика формування хронологічних та картографічних умінь на уроках історії України /бібліотека журналу *«Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання»*. №1. 2013. С.36-37.
2. Десятов Д. Формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія : Історичні науки. 2012. Вип. 17. С. 82-89.
3. Летошко О. Формування в учнів просторової компетентності засобами електронних картографічних джерел. *Історія України. Шкільний світ*. 2011. № 10. С. 13-16.
4. Мій робочий зошит по підготовці до ЗНО з історії України / Укладач І.А. Вівсяна. Кропивницький: РВВ ЦДПУ імені В.Винниченка, 2019. 136 с.
5. Моцак С.І. Формування просторової компетентності учнів засобами історії *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2013. №47. С. 168-172.
6. Поллохович В. Опис досвіду. Формування просторових компетентностей учнів на уроках історії. URL http://istorsvyt.blogspot.com/p/blog-page_97.html
7. Пометун О. І. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: метод. пос. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
8. Пометун О. І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2009. 328 с.
9. Фідря О., Фідря Н. Просторова компетенція та картографічні вміння й навички у курсах шкільної історії. *Історія в школах України*. 2009. № 5. С.17-21.

10. Формування компетентностей учнів основної школи у навчанні всесвітньої історії: методичні реком. Київ: Інститут педагогіки, 2017. 21 с.

11. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-метод. посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

УДК 373.3/.5.016:[17+27-47]

Волік Надія,
канд. істор. наук, асистент,
ТНПУ імені В. Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна

PROBLEMS OF TEACHING SUBJECTS OF SPIRITUAL AND MORAL DIRECTION IN THE UKRAINIAN PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS

In the article the process of introducing subjects of spiritual and moral orientation in primary and secondary schools of Ukraine is considered. The problematic moments in the teaching of subjects of spiritual and moral orientation in schools of Ukraine have been analyzed. The best options for further organization of teaching subjects of spiritual and moral orientation in primary and secondary schools are determined.

Key words: subjects of spiritual and moral direction, primary and secondary schools, organization of teaching.

Волік Н. В. Проблеми викладання предметів духовно-морального спрямування у закладах загальної середньої освіти України. У статті розглядається процес впровадження навчальних предметів духовно-морального спрямування в закладах загальної середньої освіти України. Проаналізовано проблемні моменти викладання предметів духовно-морального спрямування, а також визначено найкращі варіанти подальшої організації їх викладання в українських школах.

Ключові слова: предмети духовно-морального спрямування, заклади загальної середньої освіти, організація викладання.

Almost everywhere in Western Europe, the debate about the place of religious education in the school curriculum is going on. This debate is colored by the constitutional tradition, the school system, and the particular church-state regime in each country. Despite these national differences, there is also a common theme: the place of religious education in a changing society, characterized by secularization, religious diversity and de-traditionalization.

Subjects of spiritual and moral orientation are a necessary component of the education system in Ukrainian schools. In the conditions of polyconfessional Ukrainian society, an important topic in the teaching of spiritual and moral content is the formation of religious tolerance and mutual respect in children. We consider, that regardless of national and religious affiliation and worldview, the learner should be able to learn about the spiritual roots of the Ukrainian nation, about the moral and religious traditions of other nationalities that make up the single nation of Ukraine. At the same time, the ways to implement these tasks need to be refined. Therefore, there is a perception or non-perception of the need for religious education to be provided to students in primary and secondary schools. This article is an attempt to consider the feasibility of religious and moral education. We emphasize that religious education should stimulate the intercultural attitudes of pupils and that it should prepare them for participation as future citizens in our secularized, multicultural society.

Analysis of the latest research. Ukrainian researchers consider the construction of the concept of work on providing religious and moral education to children in different ways. The problems and prospects of interaction between secular and religious education systems have been noted by several authors: M. Babii, A. Kolodnyi, P. Yarotskyi [1], P. Kraliuk [4], S. Kovcuniak [2], A. Wright [19], J. Keast [17], R. Jackson [15, 16] and other. Problems of teaching subjects of spiritual and moral orientation, the expediency of religious and spiritual education, and peculiarity of the theoretical and methodological materials are discussed at scientific conferences, workshops, seminars, etc. The process of organizing moral, religious and spiritual education is relevant today.

The aim of the article is clarification of issues and perspectives in the study of subjects of spiritual and moral orientation in the Ukrainian primary and secondary schools.

Tasks of the article: to describe the process of introducing subjects of spiritual and moral orientation in secondary schools of Ukraine; to highlight the problematic moments in the teaching of these subjects in schools of Ukraine; to determine the best options for further organization of teaching subjects of spiritual and moral orientation in primary and secondary schools.

The main content of the article. Introduction of teaching subjects of spiritual and moral orientation began in Ukraine in the early 90s of last century and by the decision of local governments it became widespread in a number of regions in Western Ukraine. From the late 1990s, the church community and parents, whose children went to school, began to question the feasibility of ensuring the introduction of such teaching at the national level.

According to the Constitution of Ukraine (Part 3 of Article 35), the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations» and the Law of Ukraine «On Education», in Ukraine «school is separated from the church». In Constitution of Ukraine, Art. 53, the right of everyone to education is proclaimed [3]. Law of Ukraine «On Education», Part 5 singles out the rights of national minorities in the field of education, but it does not mention the